

„...ELMÉLKEDÉSRE HÍVÓ JELENET AZ ÉLET- ÉS TÖRTÉNELEMBŐL”

ESEMÉNYÁBRÁZOLÁSOK A 19. SZÁZADI FOLYÓIRAT-ILLUSZTRÁCIÓKON

A folyóiratokban föllelhető eseményábrázolásokat készíthették jeles művészek, vagy éppen ismeretlenek, lehettek ismert festmények parafrázisai, vagy önálló kompozíciók, egyaránt fontosak voltak, mivel egyfajta riportképként egy ideig azt a feladatot töltötték be, amit később a fotográfiák vettek át, megkérdőjelezhetetlenül a valóság bemutatásaként. A képzelet szülte rekonstruált események mellett a fantáziát kevésbé megmozgató tablók egyaránt feltűntek a folyóiratok lapjain. Mi jellemezte ezeket az eseményképeket, milyen szabályok, elvárások formálták, alakították őket?

Csoportokra osztva érdemes sorra venni az ábrázolásokat, közülük elsőként a kortárs események megjelenítéseit. Ezek közül kétségkívül az 1848–49-es forradalom és szabadságharc volt az, amely illusztrációk sokaságát inspirálta. Egy olyan jelenetet választottunk ki, amely mint képtípus a kortársak és az utókor számára egyaránt a forradalmat jelképezi, jóllehet több eseményt foglal egybe. Az *Illustrierte Zeitung* 1848. május 13-i számának 314. oldalán látható fametszet a bécsi egyetemi küldöttség fogadását ábrázolja a Magyar Nemzeti Múzeum előtt, 1848. április 4-én. A kép első pillantásra a március 15-i események bemutatása is lehetne – a múzeumépület portikusza alatt és mellvédjén emberek állnak, a múzeumkert, sőt a kerítésen túl az Országút tömegektől zsúfolt. A március 15-i jelenetnek mindössze egy „hivatalosan” elfogadott ábrázolása van, s ez a „Kálózdi kottájá”-nak nevezett kiadvány címlapján látható litográfia.¹ Kálózdi Jánosnak a Nemzeti Dal-t megzenésítő kottáját Vahot Imre már 1848. április 22-én megjelentette a *Pesti Divatlap* mellékleteként, a címlapon a Magyar Nemzeti Múzeum mellvédjén szavaló költővel, ám maga Petőfi így írt a vers születéséről a naplójában: „A nemzeti dalt két nappal előbb, március 13-án írtam, azon lakomára, melyet az ifjúság március 19-én akart adni, mely azonban az eddigi események következtében szükségtelenné válván, elmarad. Míg én az egyik asztalnál a nemzeti dalt írtam, feleségem a másik asztalnál nemzeti fejkötőt varrt magának”.² Az ábrázolás tehát afféle toposzként terjedt el a kottacímlap révén, és így maradt meg a Nemzeti Dal felolvasásának helyszíneként a múzeumépület mellvédje. A naplóban Petőfi le is írja, hol szavalta el valójában a verset: „Elmondtam először az ifjak kávéházában, azután a szeminárium terén... végre a nyomda előtt, melyet erőszakosan elfoglaltunk a hatvani utcában”.

A Johann Jacob Weber által 1843-ban Lipcsében alapított lap, az *Illustrierte Zeitung* az *Illustrated London News* német kiadásaként indult, az első német nyelvű képes újsággként. Az 1848. május 13-i szám az európai „népek tavaszáról” és a magyar forradalomról adott tudósításokat, Petőfi Sándor és Vasvári Pál portréjával, három, a pesti forradalomra emlékező képpel. (1. kép)

1. kép. Petőfi Sándor és Vasvári Pál az *Illustrirte Zeitung* 1848. március 13-i számának címlapján

A lap sokszorosítás-technikai úttörő is volt: a fametszet illusztráció technikáját tökélyre vitték, műhelyt hoztak létre. Az 1849-től önálló xilográfiai intézetet archívuma mintegy 300 000 illusztrációt őriz. Fél évvel a lap indulását követően már 7000 példányban jelent meg, egy évvel az alapítás után 11 000 példányban. 1883-ban tették közzé az első fényképillusztrációt a lapban.

A biztosan datálható lapillusztráció és a bizonytalanul datálható további hasonló ábrázolások viszonyát nem könnyű tisztázni. Egy sor olyan litográfia, akvarell született, amelynek nem ismerjük pontosan a keletkezési idejét, de nyilvánvalóan a lipcsei újságillusztrációval rokonok. A Budapesti

2. kép. Ismeretlen művész: Táborba szálló nemzetőrök búcsúszemléje a pesti régi városháza előtt. Papír, akvarell, 22,5 x 29,4 cm, BTM, ltsz.: 15858

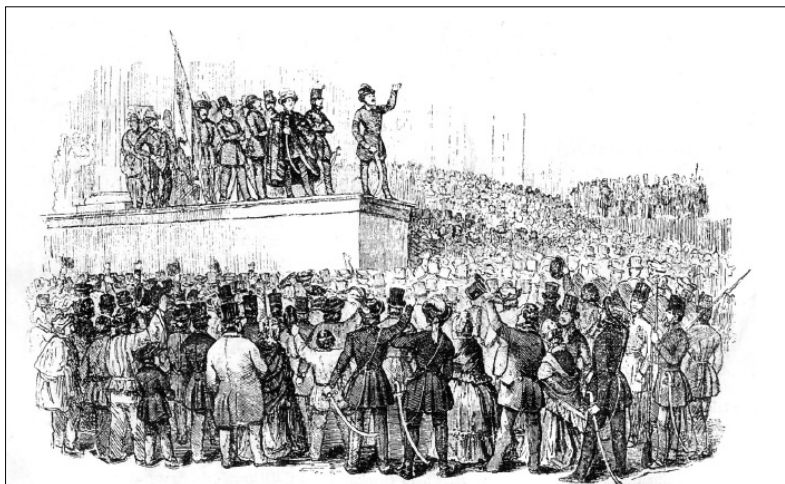
Történeti Múzeum őriz két olyan akvarellt, amelyek közül az egyik témájánál fogva minden bizonnyal egykorú készítésű, és a pesti városháza előtti nemzetőr-felvonulást ábrázol. (2. kép) A másik a lipcsei fametszettel teljesen azonos, csak technikájában különbözik, és a „Petőfi a Nemzeti Dalt szavalja a múzeum lépcsőjén” címmel lett beletárolva, jóllehet nyilvánvalóan

a bécsi küldöttség megérkezésének jelenetével azonos.³ Mint ilyen, feltételezhető, hogy a lapillusztráció ihlette, és nem fordítva, bár bizonyítékunk erre nincsen. Ugyanakkor az 1848–49-es ábrázolások egyik legfontosabb feldolgozása, Rózsa György és Spira György kötete az alábbi szöveggel közli az akvarellt: „A baloldal által május 12-én a Nemzeti Múzeum előtt rendezett népgyűlés a budai vérengzés hatására a forradalom önálló reguláris fegyveres erőinek megszervezését követeli a kormánytól.”⁴ (3. kép)

Ugyanebben a könyvben valamivel korábban látható egy ceruzarajz, amely minden részletében megegyezik a lipcsei újságillusztrációval. A képalírása a következő: „A pesti tömegek a március 28-i leiratok hírére a Nemzeti Múzeum előtt tüntetnek a kamarilla ellen”.⁵ Ahány változat tehát, annyi értelmezés a témára vonatkozóan. Egy azonban megállapítható: a ceruzarajz, már csak műfajánál fogva is feltételezhetően az első változat. Egy olyan jelenet első változata, amely talán épp az újságillusztráció révén egyfajta toposszá vált, és újabb és újabb verziókban bukkant fel, különböző tartalmakkal. Mint ilyen, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc ikonográfiájának egy fontos eleme lett.

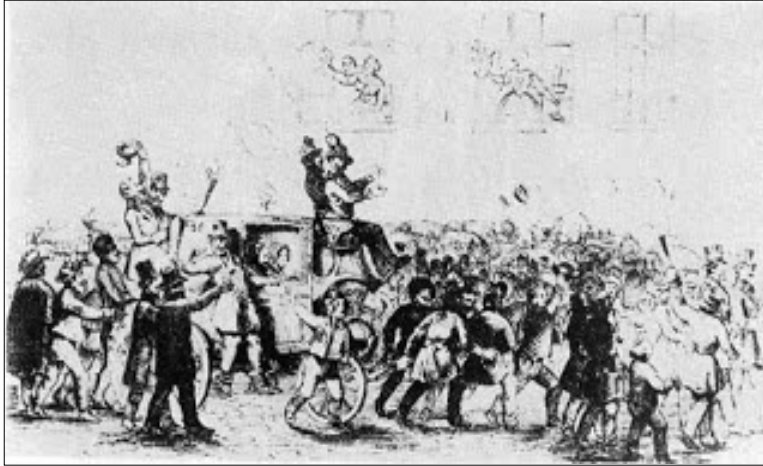
Az 1844. július 6. és 1848. június 25. között megjelentetett *Pesti Divatlapot* Vahot Imre, illetve Erdélyi János szerkesztette. Elsősorban a társas élet, divat, képzőművészet volt a lapszámok témája, sok és sokféle illusztrációval. Walzel Ágost Frigyes (Braunau, 1790 k.–Pest, 1860 u.) litográfiái gyakran illusztrálták. Még mindig a forradalom és szabadságharc témakörénél maradva Walzel Ágost Frigyes: Tánicsics kiszabadítása a börtönből című ábrázolása (4. kép) lett a kortárs események egyik legismertebb, a lapban közzétett illusztrációja, pontosabban a *Pesti Divatlap* melléklete.⁶

Erről az eseményről, amely március 15-e egyik lényeges mozzanata volt, mindössze ezt az egyetlen ábrázolást ismerjük. Egy divatlap, a társasági hírek újsága fontosnak tartotta, hogy ilyen képet közöljön. A mellékletben kiadott illusztrációk ekkortájt kezdtek nagyobb

3. kép. Ismeretlen
művész:
*Petőfi a Nemzeti Dalt
szavalja
a múzeum lépcsőjén.*
Papír, akvarell, 24,5 x
29,5 cm.
BTM, ltsz.: 2000.98

számban elterjedni, s hamar a közönség kedvenceivé váltak. Kortárs eseményt nem túl gyakran választottak tárgyul, az is igaz viszont, hogy Walzel körrajza akár vidám életkép is lehetne, a hintóval, a körülötte gomolygó embersokasággal, a háttér vázlatosan megrajzolt ablakaiból kitekintő csinosan öltözött hölgyekkel, urakkal, nem pedig a pesti forradalom fontos jelene.

4. kép
Walzel Ágost Frigyes:
Táncsics kiszabadítása
a börtönből.
Pesti Divatlap, 1848/I.
március 19. 12. sz.
melléklet

Történelem és illusztráció kapcsolata mellőzhetetlen – az elmúlt események képei idézik föl számunkra azokat. Különösen fontos ez a kortárs ábrázolások esetében – az egyidejűség óhatatlanul a hitelesség bizonyosságát adja. Így ez a divatlap-zsánerkép vált mára számunkra az eseménnyé magává.

Egy hasonló lap, a *Hölgyfutár*, amely 1849–1864 között jelent meg, Nagy Ignác és Szilágyi Sándor szerkesztésében, ahogy magáról megfogalmazta „közlöny az irodalom, társasélet, művészet és divat köréből”, szintén kiadott mellékletet a kortárs eseményekről. Ugyancsak Walzel Ágost Frigyes volt a készítője a „Buda-Pest bombázása 1849. május 13-ának éjjelén” címet viselő körrajznak, amely a lap 1850. 2. félév első számának melléklete volt.⁷ (5. kép)

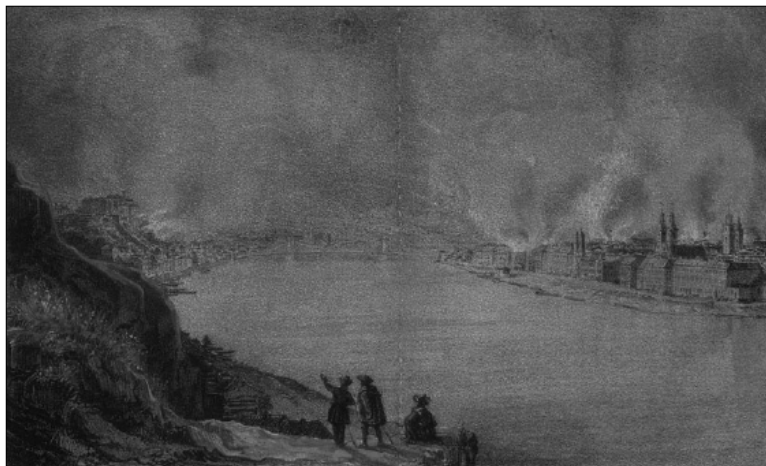
A színes litográfia nem nagyon tér el kompozícióját tekintve a korábbi Pest-Buda látképektől, az előtérben, a Gellérthegy szikláin ülő alakok nézőpontjából tárul elénk a budai és pesti oldal, s a Duna. A Lánchíd közepén köti össze a két partot, a vízben visszatükröződik az égő épületek lángcsóvjája. Lángolnak a Dunasor palotái, és a Pollack Mihály által tervezett Vigadó, ahol jónéhány hónappal korábban az országgyűlést megnyitotta István nádor. Szokatlanul festői ez a körrajz, eltérően az átlagos lapillusztrációktól, akár olajkép változatban is elkészülhetett volna, amire azonban az események nem adtak lehetőséget.

A *Vasárnapi Ujság* hosszú ideig a legnépszerűbb folyóirat volt, 1854 és 1922 között jelent meg. A képes ismeretterjesztő hetilapot Heckenast Gusztáv alapította, 1873-tól a Franklin Társulat adta ki. Az alapítástól kezdve általánossá vált külföldi lapok fametszet illusztrációinak átvétele. A hatodik számtól viszont már itthoni készítésűek voltak az illusztrációk.

Az 1870-es év legjelentősebb eseménye a mártír miniszterelnök, gróf Batthyány Lajos újratemetése volt. Ez alkalmat adott a személyével kapcsolatos 1848–49-es események képi felidézésére. A hosszú idő után újra ábrázolható témák között volt Batthyány kivégzése, ami akkor már a nem is olyan közeli múlt volt, jó két évtizeddel korábbi esemény. Mellette természetesen megjelentek a miniszterelnök portréi, sőt a kormány csoportképei is, valamint kortárs eseményként, mondhatnánk riportképként a sír megtalálásának, illetve a temetésnek a jelenetei.⁸ Ranics Adolf (műk.: 19. sz. második fele) Batthyány Lajos kivégzését ábrázoló fametszete a lap 1870. június 5. számának 285. oldalán látható. (6. kép)

A név csupán a fametszőt jelzi, a kompozíció valójában egy egykorú litográfia meglehetősen sematikusra egyszerűsített változata, másolata. A Kovács Lajos és Louis Noeli szerzőpáros

5. kép.
Walzel Ágost Frigyes:
Pest bombázása,
Papír, színes litográfia,
119 x 198 mm,
BTM, ltsz.: 2814

kőrajza az egyetlen ábrázolás az eseményről. Bár egykorú, vagy közel egykorú, keletkezését és készítői személyét rejtélyes homály fedi. A feltételezések szerint a kivégzést követő évben rajzolták és Párizsban sokszorosították. A kép kompozíciója hatásos, s bár a helyszín, az Újépület fala csak jelzésszerű, a fal és a jobboldalt felsorakozó katonák által bezárt szögben zajló esemény központi alakja, Batthyány kellően idealizált, fél térden, elegáns, csaknem könnyed mozdulattal jelzi, várja a halálos golyót. A lap rajzi kvalitásai kiválóak, biztos, hogy képzett művész munkája. Hogy kit rejthet a Kovács Lajos név, arra vonatkozóan érdekes feltételezés Szerelmey Miklós személye. Ő ekkor már emigrációban élt, és mérnökkari tisztí végzettsége, 1845-ben Pesten megnyitott könyvmó intézete, rajzai és albumai mind olyan tényezők, amelyek alapján nem kizárt a szerzősége. A *Vasárnapi Ujság* illusztrációja nagyon egyszerű szerkezetű – a háttérben az épület részletei, az előtérben középen a miniszterelnök bábuszerűre redukált alakja, kétoldalt a katonák csoportjai láthatók. A litográfia kifinomultan összetett kompozíciójához képest ez sokkal egyszerűbb, eszköztelen ábrázolás.

6. kép.
Ranics Adolf: Batthyány
Lajos kivégzése.
Vasárnapi Ujság,
1870. június 5. 285

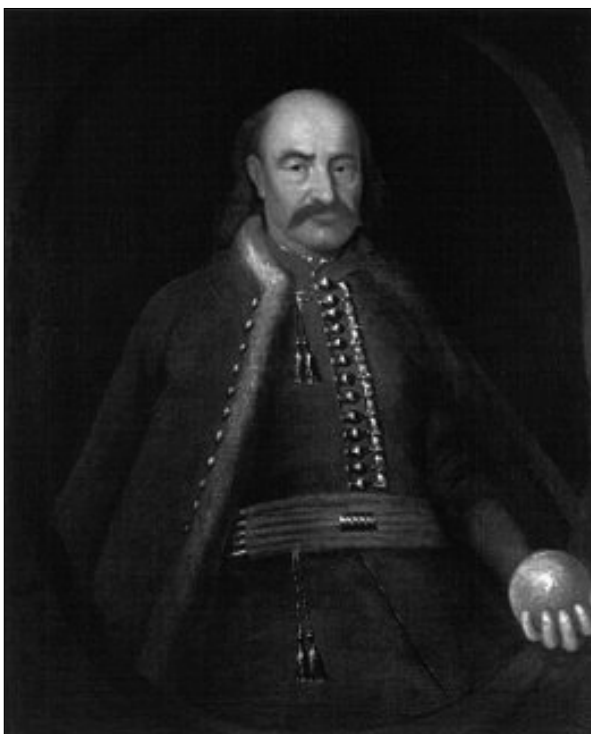

7. kép. Koháry István portréja
Vasárnapi Ujság 1863.
 május 24. 21. szám, 181

1870 áprilisa és júniusa között több számban, folyamatosan jelentek meg a téma ábrázolásai. Az április 17-i szám 189. oldalán a Ferencziek templomának kriptájában feltárt sírt mutatja, ám júniusra változott a helyzet a fényképek javára. A közel egykorú és a két évtizeddel későbbi ábrázolások összevetése egyúttal azt is jól érzékelteti, milyen változásokon ment át a folyóirat-illusztráció, mint műfaj.

A kortárs események mellett a kortárs múltidézés, értelmezés is megjelenik: Koháry István portréja a *Vasárnapi Ujság* 1863-as évfolyamából, május 24. a 21. szám 181. oldalán „egy régi olajfestmény után” Szathmáry Károly cikkének illusztrációja. (7. kép)

Az írás olyan műfaj, amely rendszeresen olvasható volt a lapban: történelmi életrajz. Az efféle cikkekhez általában közöltek képeket is, s ezek az esetek nagy többségükben korábbi korok konkrét műtárgyainak másolatai voltak. Érdekes, hogy a származásuk, eredetük, adataik viszont ritkán pontosak. A cikkben a következőket olvashatjuk a képről, illetve ábrázoltjáról: „Emberszerető nemes szívéről tanuskodnak a vallás és nevelés oltárára hozott azon több rendbeli áldozatai is, melyek szerint a mint Mocsárynál (Nográd vármegye ismertetése) írva van, jótékony czélokra többet adott hétszáz ezer

8.kép. Koháry István portréja.
 Vásznon, olaj, 115 x 88 cm.
 MNM, TKCS ltsz.: 44

forintnál. Végredeletében különösen gondoskodott tiszteiről és polgáiról, s ugyanabban koldusok és kórházak számára 48 000 fíot hagyományozott. A váci sz. ferenczrendű szerzetnek a kolostor építésére 30 000, egy oltár készíttetésére 3286 fíot ajándékozott, s a háládatos szerzetbeliek a kegyes patrónus olajba festett arczképét bucsuk alkalmával megkoszoruzva szokták a templomba közszemlére kitenni, egyébkor pedig ebédlőjüket díszíti az. Erről van rajzolva a lapunkban adott arczkép, mely Koháryt öreg korában ábrázolja a háttérben az általa alapított váci kolostorral.”

A Koháry ikonográfia érdekes, és kevésbé ismert képe ez a festmény. A legismertebb Karl Wilhelm Brand nagyszombati festménye, amelynek Johann Andreas Pfeffel (1674–1748) által készített rézkarc változata lett szélesebb körben ismert, hála a sokszorosítás műfajának.⁹ Egy későbbi változata lehet az olajképnek a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött képmás.¹⁰

A legjelentősebb Koháry portré kétségtelenül a Jankovich Miklós gyűjteményéből a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokába került festmény.¹¹ (8. kép) A derékképen bal kezében itt is ágyúgolyót tart a gróf, a felirat is jelzi, hogy ez lőtte el a jobbját Eger vára alatt. Szokatlan az arc jellemzése, a portrévonások kiemelése – hasonlót a hontszentantali kastély képmásán láthatunk. Míg a Jankovich-féle kép derékkép datálása, szintén a felirat szerint 1730, addig a szentantali valószínűleg későbbi, és mellkép.¹²

Az újságillusztráción felidézett kép azonban ezek egyikével sem rokon: inkább a térdképhez közelítő méretű. Az öltözék ugyan hasonló, az ágyúgolyó is ott van a bal kezénél, a jobbában azonban díszbuzogányt tart. Még érdekesebb a háttér, baloldalt oszlop, mögötte félrehúzott, dúsan redőzött drapéria, amely mintegy színpadi jelenetté változtatja a portrét. Az ábrázolt mögött pedig a váci ferencesek templomának kissé stilizált, egyszerűsített változata jelenik meg, egy nagyobb tér lezáró elemeként, ami tovább fokozza a színpadias hatást. Koháry arca nem tűnik idősebbnek, mint a többi portrén, ami vagy azt jelenti, hogy ezek közel egy időben, egy viszonylag rövid, maximum egy évtizedes időintervallumban születtek, vagy pedig azt – ami nem volt szokatlan a korszakban –, hogy az ábrázolások egymást másolták, illetve egy „ősportrét” használt a többi készítője is.

A váci kép azonban rendelkezik egy párdarabbal, a szintén Koháry által, 1714-ben alapított kecskeméti piarista iskolában.

Kérdés, hogy ebből a viszonylag gazdag választékból miért éppen ezt a képmást választották újságillusztráció formájában történő sokszorosításra. A válasz talán az, amit más esetekben is adhatunk: egy-egy kor (a múzeumok kiállításai, a magángyűjtemények prominens darabjai révén) kiválasztotta a maga képét egy-egy történelmi személyiségről, vagy eseményről, és azt kínálta közönségének. Így az emberek számára egy kép az idők folyamán azonossá vált az ábrázolt személlyel, vagy eseménnyel. S ebben a folyamatban, mint láthatjuk egyre jelentősebb szerepet kapott és játszott a sajtóillusztráció.

JEGYZETEK

1. *Mezősi Károly*: Petőfi lefoglalt könyvtára és irományai. Magyar Könyvszemle 87. évf. 1971. 1. sz. 33.2. *Kerényi Ferenc*: Petőfi Sándor élete és költészete. Budapest, 2008. A kötet részletesen tárgyalja a Nemzeti Dal születésének körülményeit.
3. Ismeretlen művész: Táborba szálló nemzetörök búcsúszemléje a pesti régi városháza előtt. Papír, akvarell, 22,5 x 29,4 cm, ltsz.: 15858; Ismeretlen művész: Petőfi a Nemzeti Dalt szavalja a múzeum lépcsőjén. Papír, akvarell,

- 24,5 x 29,5 cm, ltsz.: 2000.98. Mindkettő szerepelt, a lipcei újság fametszetével együtt a „Történelmünk korszakalkotója – Batthyány Lajos miniszterelnök, Batthyány Lajos, a hadseregszervező” című 2007-ben a Budapesti Történelmi Múzeumban megrendezett kiállításon. „Történelmünk korszakalkotója – Batthyány Lajos miniszterelnök, Batthyány Lajos, a hadseregszervező”. Kiállítási katalógus, Budapest, 2007. Szerk.: *Basics Beatrix, B. Varga Judit.* 60., 66., 67., 68. sz.
4. *Rózsa György – Spira György: Negyvennyolc a kortársak szemével.* Budapest, 1973. 126.
5. Ceruzarajz, ltsz.: T. 9744, MNM TKCs.
6. *Pesti Divatlap* 1848/I. március 19. 12. sz. melléklet.
7. Papír, színes litográfia, 11,9 x 19,8 cm, ltsz.: 2814, BTM.
8. Batthyány Lajos emlékalbum. Budapest, 2007. *Basics Beatrix:* Batthyány Lajos újabban előkerült ábrázolásai. Tanulmányok Budapest Múltjából, XXXIV. 2009. 83–93.
9. Papír, rézkarc, MNM TKCs ltsz.: 2646.
10. PIM Képzőművészeti Gyűjtemény, olaj, vászon, 150x116 cm, ltsz.: 67.58.1. Érdekes részlet, hogy ezen a képen a bal alsó sarokban ott látható egy kép formájában a váci ferences templom ábrázolása.
11. Vászon, olaj, 115 x 88 cm, ltsz.: 44.
12. Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Kiállítási katalógus, Budapest, 2002. Szerk. *Mikó Árpád.* 88–89.

BEATRIX BASICS

*„... A SCENE FROM LIFE AND HISTORY INSPIRING MEDITATION”
DEPICTION OF EVENTS IN PRESS ILLUSTRATIONS*

ABSTRACT

The representation of events in periodicals could be made by prominent artists and anonymous persons alike; some were paraphrases of known paintings or autonomous compositions, both having importance as a kind of documentary pictures whose role was later taken over by photographs as unquestionable representations of reality. The magazines carried both event reconstructions fed by the imagination and less imaginative tableaux. What are the characteristic features of these event depictions, what rules and expectations formed and modified them?

basicsbea@gmail.com